

1925-ci il yanvarın 14-də Moskvada Şərqişunaslıq İnsti-tutunda SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Nəriman Nərimanovun ədəbi-ictimai fəaliyyətinin 30 illiyi təntənə ilə keçirildi. Ümumiyyət mətbuatında geniş əks-səda doğrdu. "Nadir şah" tarixi faciəsinin tamaşası moskvalıların marağı ilə qarşılandı. N.Nərimanovun bədii əsərləri öz tərcüməsində rus dilində dərc olunub yayıldı. Hər yerdən - respublikalar dan və xarici ölkələrdən təbrik te-leqramları gəldi.

Aramsız yağan qar yolu-izi tutmuşdu: geniş prospekt, meydanlar və parklar tanınmaz olmuşdu. Hər axşam şaxta düşürdü. İşdən axşam qaydan Nəriman Nərimanov yeməkden sonra geniş isti otaqlarda fikirli-fikirli gəzib dolaşır, divanda əyləşib dincələndə 6 yaşına yenicə çatmış Nəcəfə səhbət edərdi.

Son günler ürektutmaları ara vermir-di. Gülsüm xanım onun iş otağına bir qayda olaraq, kiçik qrafında su, stəkan, ürək dərmanı - məcməyidə aparıb stolun sol küncünə qoyardı. Gecə yarıya-dək Nərimanov nə isə yazırıdı. Hərdən papiros çəkər, fikirli-fikirli düşünürədi. Bu narahatlığının SSRİ Mərkəzi Komitəsində cəxnaşma ilə əlaqəli olduğunu bilən arvadı ondan heç ne soruşmazdi.

1925-ci il yanvarın 28-də N.Nərimanov 6 yaşlı Nəcəfə məktubunu - ata nə-sihəti və məsləhətini yazmağa başladı. Ərtəsi gün Gülsüm xanım yarımcıq əlyazmanı oxuyub çox üzüldü. Ərinin mənəvi aləmində baş verən sixintinin səbəblərindən xəbər tutdu. Yanaqlarını isladan göz yaşını sağ əlinin arxası ilə sildi. Vanna otağına gedib yuyundu. Sonra otağa keçib divanda əyləşdi. Məktubdakı fikirlər Gülsüm xanımı tərk etmirdi: Leninin ölümündən sonra Nərimanov Mərkəzi Komitəde başı dedi-qodulara qarışib vacib işləri əldən buraxan görkəmlı rəhbərlərin hakimiyəti uğuruma apardıqlarını görür, onlarla barışmırı... Oğluna müraciətlə yazdı: "İndi bu sətirləri sənə yazdığını vaxt işi-miz o yerə çatıb ki, ən yaxın kommunist dostlar Lenindən sonra özlerini onun qanuni varisi adlandırın şəxslərin dövləti idarə edə bilməmələrindən yaranan nöqsanlarımız barədə bir-birilə danişa bilmirlər..."

Bunları sən mənim MK-dakı geniş məruzəmdən öyrənəcəsən. Həmin

Bir şəhid ailənin tarixçəsi

məruze sənə bütün bunlardan baş çı-xarmağa imkan yaradacaq və elə bu məruzədən də öyrənəcəsən ki, çoxla-rı öz vəzifə-mənsəblərini itirə biləcək-ləri qorxusundan dinmədikləri haldə, sə-nin atan bu barədə cəsaretlə danışırı".

N.Nərimanov eqidəsi, vicdanı qarşı-sında MK-də qeyri-rus xalqların, elcə də imperialistlərin əsarətinə və təxriba-tına məruz qalan Şərqi xalqlarının tale-yinə bigənəlik göstərən hakimiyyət düşkünlərinə qarşı şüurlu olaraq tara-na gedirdi. N.Nərimanovu fikrindən döndərmək çətin idi.

Kremlə, Sov. İKP MK bürosunun 1925-ci il martın 19-da saat 3-də başla-nan iclası axşam başa çatdı. Cari mə-sələlərdən sonra N.Nərimanovun mə-ruzəsi etrafında çıxışlar gərgin keçdi.

Axşam saat 8-də N.Nərimanov Kremlin Spask darvazasından çıxıb Qızıl meydana sər, oradan Moskva çayına tərəf getdi. Nəfəsi təngiyirdi, ürəyi sancırdı. Moskva çayı körpüsüne ya-xınlaşış sağ əli ilə məhəccərdən tutub dayandı: gözlərini yummuşdu, ağır-agır nəfəs alırdı, ürək tutması sakitleşmək bilmirdi. Kreml xəstəxanasının şəfqət bacısı Tanya Nərimanovu tanıdı. Sol qolundan tutanda N.Nərimanov gözle-rini açdı:

— Yoldaş Nərimanov, toxlayın, ma-shın çağırı, — deyə, yaxındaki telefon budkasına yaxınlaşdı - sonra geri qayıtdı. Təcili yardım tez gəldi. Tanya Nəri-manovun qolundan tutub onu həkimlərin köməyi ilə avtomobilə çıxardılar. Təzyiqini ölçüb profilaktik tədbir gördülər. Kreml xəstəxanasına çatar-çatmaz Nərimanov müvazinetini itirdi. Sağ əlini üreyinin üstünə qoyub, gözlerini əbədi yumdu.

N.Nərimanov 1925-ci il martın 19-da, axşam saat 8:30-da ürək partlaması-dan qəflətən vəfat etdi.

Bu xəbər ildirim sürəti ilə yayıldı.

N.Nərimanovun cənəzası İttifaq Evi-nin sütunlu salonuna qoyuldu (19 mart 1925-ci il). Həmin gün saat 1-dən etibarən Moskva şəhərinin və bütün dövlət müəssisələrində iş dayandırılmışdı. Matəm günü bütün tamaşalar, kon-sertlər, kino və digər əyləncələr ləğv edilmişdi. N.Nərimanovun cənəzası et-

rafinə saysız-hesabsız əklillər içərisin-de Rusiya Kommunist Bolşevik parti-yasının adından qoyulmuş əklidə yazılmışdı: "Şərqi xalqlarının inqilabi rəhbəri-ne və imperializm zülmü altında olanla-rın tam azadlığı uğrunda çarpışmış mü-barizə".

Q.K.Orconikidze çıxışında demişdir: "...Nərimanov Zaqafqaziya üçün milli sülh uğrunda yorulmaz mübarizlərdən biri idi. Nərimanov yoldaş partiyamızın ən yaxşı mübariz bayraqdarı idi. Nəri-manov yoldaş azad olunmaqdə olan Şərqi simvoludur".

Trotski göndərdiyi teleqramda yazmışdı: "Şərqi xalqlarının azadlıq mübari-zəsinin şanlı rəhbəri yoldaş Nərimanovun ölümündən sarsıldım".

1925-ci il martın 22-də Nəriman Nərimanov Moskvada Qızıl meydanda Kreml divarı önündə dəfn edilərkən, matəm mitinqində M.I.Kalinin öz nitqin-də "Nərimanov şəxsində Qızıl meydan Şərqi xalqlarından ilk qurbanı qəbul edir..." deməsi təsadüf deyildi.

Dəfn vaxtı SSR İttifaqının ərazisində və xarici dövlətlərin selahiyətli nü-məyəndəliklərində bütün dövlət bayraqları 5 dəqiqə endirilmişdir. N.Nərimanov torpağı tapşırılarən Moskva vaxtı ilə saat 13:00-da Qızıl Ordunun bütün qarnizonlarında toplardan yayım atəş-i açılmışdır.

N.Nərimanovun qardaşı və bacısı uşaqları da matəmdə iştirak edirdilər. Onlar sarsıntı keçirən Gülsüm xanımın və Nəcəfin yanında qalır, dərdinə şərik olurlar. Hər gün Qızıl meydanda əklil-lərlə əhatə olunmuş N.Nərimanovun məzarına baş çəkir, xisən-xisən ağlaşırlar. Qonşu qadınlar hər gün xəstəhal Gülsüm xanıma baş çəkirər. Poçtalyon N.Nərimanovun yaşadığı ünvana (Moskva, Komitern küçəsi, ev 4, mənzil 24) hər gün yığın-yığın məktub və te-leqram gətirirdi.

Gülsüm xanım ailə faciəsinə dözə bilmirdi. Ciddi mənəvi sarsıntı keçirmiş-di, həkimlərin nəzarəti altında müələcə olunurdu. Səhəheti yaxşılaşdırıqca o, oğlu Nəcəfin təleyini - böyüdüb ərsəyə çatdırmasının düşündürdü. Bu fikir onun qəlbində elə bil ki, analıq borcunu artırı-mışdı. Nəcəf gecələr yuxuya gedəndən

sonra Nərimanovun kabinetində stol arxasında əyləşər, Nərimanovun qarşı-daki divarda canlı fotoşəklinə baxar, yanaqlarını isladan göz yaşlarını silən-dən sonra toxdayar, xəyalən həyatını qurban veren - şəhid özür yoldaşı, sir-dası, ümidi Nərimanla xəyalən dərdlə-şər, məsləhətləşərdi.

Gülsüm xanım kiçik yaşlarında ailə şəraitində təhsil almışdı. Gənc yaşıla-rında N.Nərimanovla ailə həyatı quran-dan sonra, 1916-1917-ci illərdə Bakıda gizli-inqilabi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. O, Nərimanovun tapşırığı ilə qadın hərəkatına qoşulmuş, müsəlman qadınlar arasında qeyri-legal ədəbiyyat, inqilabi vərəqələr yaymışdır. 1918-1919-cu illərdə Həştərxanda N.Nəri-manovun "Xalq universitetləri"nin və "Ağ çiçək" mərasimlərinin təşkilində yaxın köməkçi olmuşdur.

Moskva dövründə - 1919-cu ildə Nəcəfin anadan olması Nərimanovlar ailə-sinə sevinc bəxş etmişdi. 1920-1921-ci ildə N.Nərimanov Bakıda xalq komis-sarları sovetinin sədri işlədiyi gərgin vaxtlarda Gülsüm xanım Bakıda ilk əsil-lər evinin, körpələr evinin və uşaq bağ-çalarının təşkilində fəal iştirak etmişdir.

Eyni zamanda müsəlman qadınları-nın ümumtəhsil kurslarında təhsil al-mışdır.

1922-1925-ci illərdə Moskvada ailə şəraiti Gülsüm xanımın işləməsinə im-kan verməmişdir.

İndi Gülsüm xanım işləməyə məcbur idi. Onun pessimizmə qapılmasına, xəstələnməyə haqqı yox idi. N.Nəri-manov ona Nəcəfi sağlam, cəmiyyətə, atasına layiq övlad kimi böyütməyi tap-şırımsıdı.

N.Nərimanovun oğluna yarımcıq məktubunda Nəcəfa yazdığı sözlər bir an da yaddan çıxmırı: "Əziz oğlum Nəcəf! Əger özür vəfa qılsa, çalışaca-ğam səni ele hazırlayım ki, bəşəriyyət üçün daha çox iş görəsen. Ancaq tale-yin hökmüle tezliklə əbədi məskənə köçəsi olsam, onda səndən xahişim bu olur ki, heç olmasa daim özgələrin dərd-sərini çəkən atan kimi cüzi işləri yerine yetirəsen".

N.Nərimanovun oğluna nəsihəti Gülsüm xanım üçün məsləhət, ata-anlıq borcu idi ki, onu yerinə yetirmə onun öhdəsinə düşürdü.

Moskvada ərzaq çatışmazlığı, qıtlıq idi. Gülsüm xanımın təqaüd və Kreml yemekxanasından göndərilən gündəlik xörəkə ana-bala təmin olunurdular. N.Nərimanovun vəfatından üç il keç-dikdən sonra Nəcəf orta məktəbin bi-rinci sinfində təhsil aldığı bir vaxtda 1928-ci il oktyabrın 24-də SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə ona həddi-buluşa çatanadək təqaüd verilməsi qərara alınmışdı.

Amma Gülsüm xanım bildirdi ki, Nəcəfi boy-a-başa çatdırmaq, onun gələ-cəkdə mükəmməl təhsil almasına və atasının arzuladığı kimi "bəşəriyyət üçün daha çox iş görməsi" səviyyəsində bilikli, qabiliyyətli ziyanlı kimi ərsəyə gəlməsinə, dolanacaqlarına ancaq çata-n təqaüd kifayət etməzdi. Ona görə də əmək fəaliyyətini davam etdirməli idi. O, niyyətini həyata keçirməkdə ötrü, birinci növbədə, ümumtəhsilini artırımaq məqsədi ilə Moskvada Pakrovski adına sosial-iqtisadi təməyülli fəhlə fa-kültəsinə daxil olur. Bütün gücünü sə-fərberliyə alır: — mütləkə edir, öz dö-şüncələrini, xatirələrini yazırı. Qaynar ictimai həyatda duruş getirmək üçün ciddi hazırlanırdı. Bununla belə, Nəcəfin istirahəti, gündəlik dərsləri ilə ciddi məşğul olurdu.

1931-1935-ci illərdə Gülsüm xanım Timirzayev adına Moskva Universiteti-nə daxil olur. Tələbəlik illərində həmkarlar komitəsi tərkibində fəal ictimai işə cəlb olunur. Tələbələrin təhsil və məisət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yardım edir.

Universitetin kənd təməyülli fakültə-sində könüllü tələbələri Qaragülçülük institutuna göndərəndə Gülsüm Nəri-manova da dövlətin böyük diqqət yetir-di. Gülsüm xanım her gün şən ovqatla, iftخار duyğusu ilə fotosək-lə baxardı: 19 yaşlı, qarabuğdayı, orta-boy, gülərzüllü Nəcəfi bir dəstə sarışın həmyaşıdları necə də əhatə etmişdir.

"Mənim balam, gözümün işığı — Nəcəfim" — sözlərini keçirən ananın qəlbində xoş duyğu oyanır, şükrənləq edirdi. Oğlunun tez-tez məktub göndərməsi Gülsüm xanımı tox-taqlıq vermişdi...

sosialist mülkiyyətini qoruyurdular: əkilmış tarllara, ot tayalarına, anbarla-ra keşik çəkirdilər. Gülsüm xanım ağır əmək fealiyyəti dövründə kolxoz və sovxoq fəhlələrinə kömək məqsədi ilə fürsət tapıb elmi-kültəvi kitabçalar da yazmışdır: "Vacib yem bazası", "Silos kampaniyasında güclü dönüş yaradılması"; "Kollektivləşmə qadını azad edir"; "Qüllə, qala və şirımlar uğrunda" və saire. Gülsüm xanım maraqlı uşaq nağıl və hekayələrini də burada, təbi-e-tin ecəzkar qoynunda müşahidə etdiyi həyat hadisələri əsasında qələmə al-mışdı.

Gülsüm xanım "Tərcüməyi-hal"ında yazır: "1932-ci ildə institut məni Özbə-kistana "Mübarək" sovxozuza növbəti ezamiyyətə göndərdi. Orada daha ağır şərtlər altında işləməli olurdum. Süni mayalanma ilə 70 kiloqramlıq qoynu ye-tişdirilən sovxoza işləyirdim və burada basmaçılard at oynadırdı. Vəziyyət elə idi ki, bir müddət dən sonra əsəblərim o qə-dər pozuldu ki, ciddi müalicə üçün təcili evə, Moskvaya qayıtmalı oldum".

Əsəbdən, soyuqdəymədən bir neçə xəstəliyin əlamətlərini güman edən Kreml Müalicə Mərkəzinin həkimləri onun ev şəraitində müalicəsini təyin et-dilər. Gülsüm xanıma zehni və fiziki əməklə məşğul olmasına icazə verilmirdi. Tibb bacıları və müalicə həkimini ciddi nəzarəti altında müalicə olun-nurdu.

1938-ci ildə orta məktəbi uğurla ba-sa vuran Nəcəfin Leninqrad tank mək-təbəsinə daxil olması Gülsüm xanımı se-vindirə də, onun qəlbində nigarançılıq doğurdu. Gözünün ağı-qarası, bir balası ondan ayrı yaşayacaqdı. Evdə tən-halıq ilk gündən onu sıxırdı. Onun fikri-zikri oğlunun yanında idi. Nəcəf orta məktəbdə son zəngdən sonra sinif yoldaşları ilə çəkdiyi fotosəkli böyütdürüb çərçivədə qonaq otağının divarın-dan asmışdı. Gülsüm xanım hər gün şən ovqatla, iftخار duyğusu ilə fotosək-lə baxardı: 19 yaşlı, qarabuğdayı, orta-boy, gülərzüllü Nəcəfi bir dəstə sarışın həmyaşıdları necə də əhatə etmişdir.

(davamı növbəti sayımızda)
Teymur ƏHMƏDOV.